

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВО- МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

Процесуальні основи призначення та проведення судово-медичної експертизи

У процесі розслідування кримінальних і цивільних справ, а також під час судового розгляду широко використовуються знання людей, досвідчених у науці, мистецтві, ремеслі, техніці тощо. Фахівці, які беруть участь у цих правових діях, іменуються *експертами*, а виконані ними дослідження доказів з відповідями на питання, що цікавлять правоохоронні органи, - *експертизами*. Коли йдеться про вчинення злочинів проти здоров'я, життя, честі та гідності людини, судово-слідчі органи звертаються до лікарів - спеціалістів у галузі судової медицини, які проводять судово-медичну експертизу, тобто застосовують знання з галузі медичних і біологічних наук для вирішення питань, що виникають у процесі розслідування таких злочинів.

Висновки експерта є одним з видів доказів у процесі попереднього та судового слідства. Згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством України, призначення основних видів судово-медичної експертизи є обов'язковим. Так, відповідно до ст. 76 Кримінально-процесуального кодексу України обов'язково призначається експертиза для встановлення причини смерті, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого за наявності у справі даних, що викликають сумнів щодо його осудності; встановлення статевої зрілості потерпілої у справах про злочини, передбачені ст. 155 Кримінального кодексу України, та для встановлення віку підозрюваного чи обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про кримінальну відповідальність, а достовірні дані щодо його віку відсутні. Будь-яка інша судова експертиза призначається на розсуд осіб, які проводять слідство, чи суду і не є обов'язковою.

Правом призначення судової експертизи наділені слідчі прокуратури, органів внутрішніх справ, Служби безпеки, прокурори та суди.

Судово-слідчі органи використовують дані експертизи, бо висновки експерта є одним з найсуттєвіших об'єктивних доказів (ст. 65 КПК України). Оцінка висновків належить особі, яка проводить дізнання чи слідство, або суду.

У випадках, коли слідчий чи суд незгодні з висновками експерта, вони повинні письмово мотивувати свою незгоду, а вже потім призначити повторну судово-медичну експертизу, доручаючи її проведення вищій судово-медичній інстанції.

Підставою для проведення судово-медичної експертизи є постанова особи, що здійснює розслідування кримінальної чи цивільної справи, або ж ухвала суду. Діяльність судово-медичних експертних установ, як і кожного окремого їх працівника, регламентується процесуальним, кримінальним, цивільним та адміністративним законодавством, а також Законом України «Про судову експертизу» (1994) та змінами до Закону від 09.09.2004 р., «Основами законодавства України про охорону здоров'я» (1992), методичними документами Міністерства охорони здоров'я України, яким у 1995 р. наказом № 6 затверджено положення «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби в Україні», що значною мірою вплинуло на подальше підвищення якості цієї роботи.

Відповідно до чинного законодавства (ст. 12 Закону України «Про судову експертизу») судово-медичний експерт *зобов'язаний*:

- 1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;
- 2) на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;
- 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

Крім того, судово-медичний експерт повинен повідомити у письмовій формі особу або органи, які призначили експертизу, про неможливість її проведення, коли поставлене питання вихопить за межі компетенції експерта або надані йому матеріали недостатні для вирішення даного завдання, а витребувані додаткові матеріали не були отримані. Така процедура передбачена Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз (наказ МЮ від 08.10.98 р. №53/5).

Експерт має право згідно зі ст. 13 Закону України «Про судову експертизу»:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів;
- 2) вказувати в акті судової експертизи на виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- 3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;
- 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;
- 5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням.

У випадках комісійних та комплексних експертиз при незгоді з іншими членами експертної комісії - складати окремий висновок експертизи.

Гарантії незалежності судово-медичного експерта та правильності його висновку забезпечуються (згідно зі ст. 4 Закону України «Про судову експертизу»):

- 1) процесуальним порядком призначення судового експерта;
- 2) забороною (під загрозою передбаченої законом відповідальності) втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;

2) існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів дізнання та попереднього слідства;
3) створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;

4) кримінальною відповідальністю судового експерта за давання свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;

5) можливістю призначення повторної судової експертизи;

6) присутністю учасників процесу, в передбачених законом випадках, під час проведення судової експертизи.

Судово-медичний експерт може бути притягнутий до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності за свідомо неправдивий висновок (ст. 384 КК України), відмову від виконання обов'язків (ст. 385 КК України) та розголошення без дозволу прокурора або слідчого даних досудового слідства чи дізнання (ст. 387 КК України). Крім того, судово-медичний експерт повинен пам'ятати про вимоги ст. 145 КК України, що передбачає покарання за розголошення лікарської таємниці.

Експертів забороняється (згідно зі ст. 11 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз - наказ МЮ України від 08.10.1998 р. №53/5):

1) проводити експертизу без письмової вказівки керівника експертної установи (її структурного підрозділу), за винятком експертиз, доручених йому безпосередньо після слідчого огляду, в якому він брав участь як спеціаліст, а також експертиз, які провадяться під час судового розгляду;

2) самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони, у наданих йому матеріалах справи, можуть трактуватись неоднозначно;

3) розголошувати без дозволу прокурора, слідчого, особи, яка провадить дізнання, дані попереднього слідства чи дізнання;

4) вступати в контакти, не передбачені порядком проведення експертизи, з будь-якими особами, якщо такі особи мають пряме чи побічне відношення до експертизи;

5) зберігати кримінальні та цивільні справи, а також речові докази і документи, що є об'єктами експертизи, поза службовим приміщенням.

Експерт складає висновок експертизи від свого імені і несе особисту відповідальність за його правдивість. За надання свідомо неправдивого висновку, за відмову, без поважних причин, від виконання покладених на нього обов'язків, розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, даних попереднього слідства чи дізнання, а також за злісне ухилення від явки до органів дізнання та попереднього слідства або суду експерт несе кримінальну відповідальність за відповідними статтями КК України.

Приводи для відводу експерта (згідно зі статтями 45, 62 КПК України та Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз - наказ МЮ України від 08.10.1998 р. № 53/5):

1) якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь із зацікавлених осіб, а також родичем слідчого, особи, яка проводила дізнання, судді, обвинувача або обвинуваченого;

якщо він брав участь у даній справі як свідок, перекладач, особа, яка проводила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник, або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

3) якщо він особисто або його родичі зацікавлені у результатах справи;

4) за наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності експерта.

Права підозрюваного (обвинуваченого) при призначенні та проведенні експертизи (згідно зі ст. 197 КПК України):

1) заявляти відвід експертів;

2) просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб;

3) просити про постанову перед експертизою додаткових питань;

4) давати пояснення експертів;

5) пред'являти додаткові документи;

6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи;

7) заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи;

8) заявляти клопотання про дозвіл бути присутнім під час проведення експертом окремих досліджень і давати пояснення.

Об'єкти судово-медичної експертизи та місце проведення експертизи

У своїй повсякденній роботі судово-медичні експерти проводять експертизу живих людей, трупів, речових доказів та матеріалів слідчих і судових справ.

Найбільш значну частину роботи експерта становить експертиза живих людей (близько 75%). Такі експертизи здійснюються з метою встановлення наявності, характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень; виявлення ознак статевих злочинів чи визначення статевих станів; симуляції; ознак самопоранень тощо.

У меншій кількості (15-20%) проводяться експертизи трупів у випадках насильної та раптової смерті, за підозрою на насильство. Останнім часом значно зросла цінність експертиз речових доказів та їх питома вага, в першу чергу - для встановлення ідентифікаційних ознак особи.

Судово-медична експертиза може проводитися за матеріалами попереднього та судового слідства, такі експертизи, як правило, виконуються самостійно.

Експертиза будь-якого з вказаних об'єктів може бути проведена в експертній установі або поза її межами.

До експертних судово-медичних установ належать: Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ України, республіканське - МОЗ Автономної Республіки Крим, обласні, міські в Києві та Севастополі бюро судово-медичної експертизи, кафедри і курси медичних вузів та академій післядипломної освіти лікарів.

Окрім зазначених установ, судово-медична експертиза може бути проведена у медичних установах, в судах.

Види судово-медичних експертиз

Законодавством України передбачено проведення **первинної** (виконується вперше), **додаткової** та **повторної** експертизи.

Залежно від складності та характеру питань, запропонованих для вирішення слідством чи судом, експертиза може бути комісійною або комплексною. Комісійною вважається експертиза, до складу якої включено лише представників однієї галузі науки - медицини. Окрім судових медиків, до експертних комісій можуть входити фахівці інших медичних та немедичних спеціальностей, і тоді експертиза називається комплексною.

Якщо після проведення експертизи слідство отримає щодо досліджуваних доказів додаткові відомості, які можуть вплинути на остаточні результати, то призначається додаткова судова експертиза. Виконання її доручається тому чи тим самим експертам, які проводили первинну експертизу.

Якщо у слідства виникають сумніви щодо правильності, повноти та об'єктивності висновків експерта чи експертів, призначається повторна експертиза, здійснення якої доручається іншим експертам.

Документація судово-медичних експертиз

Основним документом судово-медичної експертизи є «Висновок експерта». Він оформлюється тоді, коли підставою для проведення експертизи є постанова слідства чи ухвала суду. Зазначений документ складається з трьох розділів: а) вступу; б) дослідницької частини; в) підсумків.

У **вступі** подаються відомості про те: коли, де, ким (із зазначенням посади, місця роботи, спеціальності, стажу експертної роботи, лікарської категорії, вченого ступеня та звання, відомостей про кваліфікаційний клас і ранг експерта (якщо він є державним службовцем), його прізвище, ім'я та по батькові), на якій підставі (за чієї постанови чи ухвали) і в якій справі проведена експертиза, що направлено на експертизу, які питання поставлено на вирішення та якою вона є (комісійна, додаткова чи повторна), її номер. Наприкінці вступу зазначається, що судово-медичному експерту (експертам) було роз'яснено права, обов'язки та відповідальність згідно з чинним законодавством (ст. 77 КПК України та статті 384, 385 КК України).

Дослідницька частина містить відомості про обставини справи, відомості на початок проведення (це можуть бути витяги з протоколів огляду місця події, медичних документів тощо). Потім детально, мовою, зрозумілою і не для фахівця, викладаються дані про все, що було виявлено у процесі експертизи об'єктів (трупа, речових доказів тощо), з переліком методів і ходу проведення досліджень.

Вступна і дослідницька частини підписуються експертом.

У *підсумках* містяться мотивовані відповіді на поставлені запитання. Вони мають базуватися на даних, отриманих у процесі виконання досліджень.

«Висновок експерта» підписується та завіряється печаткою установи. До нього як ілюстративний та доповнюючий матеріал можуть бути додані фотознімки, схеми, малюнки, результати досліджень, проведених у лабораторіях. «Висновок» складається не менш як у двох екземплярах - перший передається до органів слідства, а другий зберігається в архіві судово-медичної установи.

На практиці досить часто дослідження трупа чи живої особи проводиться не на підставі постанови чи ухвали про призначення судово-медичної експертизи, а за направленням судово-слідчих органів. Як правило, це має місце, коли кримінальну справу ще не порушено і від висновків судмедекспертів залежить - буде чи не буде її порушено. У таких випадках складається «Акт судово-медичного дослідження трупа» чи «Акт судово-медичного обстеження» (живої особи). Він також оформлюється за певною схемою: а) вступ; б) дослідницька частина і в) заключна частина.

Окрім вказаних, експерт може складати й інші документи, передбачені чинним законодавством, наприклад «Лікарське свідоцтво про смерть», відповідні довідки для установ технічної інспекції щодо охорони праці тощо.

Необхідно зазначити, що у деяких випадках експерт може давати відповіді на запитання суду в процесі розгляду справи, тоді він складає «Висновки», де є лише один пункт - «Підсумки». Судово-медичний експерт може бути допитаний слідчим чи судом для уточнення певних питань. Ці дії документуються, як це передбачено процесуальним законодавством.

Структура судово-медичної служби в Україні

Система судово-медичної служби України побудована на засадах інстанційності та складається з:

- Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України;
- Республіканського бюро судово-медичної експертизи (Автономна Республіка Крим);
- Бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я державних обласних адміністрацій.

Основним структурним підрозділом судово-медичної експертизи є бюро судово-медичної експертизи обласних (а в м. Києві та м. Севастополі - міських) управлінь охорони здоров'я та республіканське бюро Автономної Республіки Крим. Згідно з Положенням про бюро судово-медичної експертизи - це «є державна спеціалізована установа, що входить до структури закладів охорони здоров'я України». У складі бюро мають бути такі структурні підрозділи:

- 1) відділ судово-медичної експертизи трупів;
- 2) відділ судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб;
- 3) відділ чергових судово-медичних експертів;
- 4) відділ судово-медичної експертизи речових доказів (судово-медична лабораторія), який складається з:
 - а) відділення судово-медичної гістології;
 - б) відділення судово-медичної імунології;
 - в) відділення судово-медичної криміналістики;
 - г) відділення судово-медичної токсикології;
 - д) відділення судово-медичної цитології;
- 5) відділ комісійних судово-медичних експертів;
- б) організаційно-методичний відділ;

6) міські (міст обласного підпорядкування) та районні (міжрайонні) відділення судово-медичної експертизи;

7) адміністративно-господарча частина з канцелярією та архівом.

Судово-медичними експертами можуть працювати особи, які

мають вищу медичну освіту та спеціальну підготовку в галузі судової медицини.

Законодавство України передбачає, що до проведення судово-медичної експертизи можуть бути залучені фахівці медичних установ МОЗ України; на період проведення експертних досліджень вони іменуються «експертами», мають всі права, передбачені законодавством, і несуть всю повноту відповідальності за виконану роботу.

Саме тому судова медицина є обов'язковою дисципліною в переліку медичних наук, які вивчаються у вищих медичних навчальних закладах. Цей предмет вивчається і в юридичних вузах, щоб правоохоронці могли зрозуміти та об'єктивно оцінити вказане у «Висновках експерта».